

ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ

Φερενίκη Βαταβάλη*

* Αρχιτέκτον, e-mail: fereniki3@hotmail.com.

Οι τελευταίες δεκαετίες, τόσο στην Ευρώπη όσο και διεθνώς, έχουν σηματοδοτήσει σημαντικές αλλαγές για τα αστικά κέντρα, οι οποίες σχετίζονται κυρίως με τη διεθνοποίηση των οικονομικών δραστηριοτήτων και τις μεταβολές στην παραγωγική διάρθρωση των οικονομιών. Οι αλλαγές αυτές έχουν γεννηθεί μέσα στις πόλεις και έχουν επηρεάσει καθοριστικά τη λειτουργία και δομή τους, τροποδοτώντας παράλληλα το δημόσιο διάλογο πάνω σε σχετικά ζητήματα. Αποτέλεσμα του διαλόγου αυτού είναι η μεγάλη παραγωγή βιβλίων με αντικείμενο τις πόλεις, την ιστορία, το μέλλον, τα προβλήματα και τις δυνατότητές τους.

Στο πλαίσιο αυτό, πολλά γράφονται και για την Αθήνα, μια πόλη που τα τελευταία χρόνια ζει στο ρυθμό των Ολυμπιακών Αγώνων, των μεγάλων έργων υποδομής, της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, της εισροής οικονομικών μεταναστών, της συγκέντρωσης νέων δραστηριοτήτων και της ανεξέλεγκτης εξάπλωσης.

Στόχος του σημειώματος αυτού είναι ο εντοπισμός τάσεων στη σύγχρονη βιβλιογραφία για την Αθήνα και την Αττική. Μέσα από μία κατά το δυνατόν σφαιρική, αν και όχι εξαντλητική, καταγραφή βιβλίων¹ που έχουν εκδοθεί σε αυτά τα τελευταία χρόνια, επιδιώκεται να δημιουργηθεί ένας χάρτης με διαφορετικές προσεγγίσεις της πρωτεύουσας, κάτι που ενδεχομένως θα αναδείξει τις φορτίσεις και τα ελλείμματα στον σχετικό δημόσιο διάλογο.

Ιδέες και σύμβολα της κλασικής Αθήνας

Η Αθήνα της Κλασικής Εποχής είναι ένα από τα κεφάλαια της ιστορίας που ανέκαθεν συγκέντρωναν την προσοχή των μελετητών. Η συστηματική μελέτη της πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης, της φιλοσοφικής σκέψης και της καλλιτεχνικής δημιουργίας στην κλασική Αθήνα επέδρασε καταλυτικά στην πνευματική ζωή της Ευρώπης την εποχή της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού, αλλά και κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα, διαμορφώνοντας το πλαίσιο ανάπτυξης του αποκαλούμενου «δυτικού πολιτισμού».

Σήμερα το ίδιο αυτό κεφάλαιο εξακολουθεί να είναι επίκαιρο στους κύκλους των επιστημόνων και των συγγραφέων, καθώς η κλασική Αθήνα δεν έχει πάψει να αντιμετωπίζεται ως η κοιτίδα του δυτικού πολιτισμού. Στα πλαίσια της δημόσιας συζήτησης για τις σύγχρονες δημοκρατίες, Έλληνες και ξένοι μελετητές αναζητούν νέες πτυχές στη λειτουργία της Αθηναϊκής Δημοκρατίας και εξετάζουν την επίδραση του πολιτεύματος στην κοινωνική ζωή της πόλης.

Τα βιβλία *Political Dissent in Democratical Athens* (Princeton University Press, 2003) και *Μάζες και ελίτ στη δημοκρατική Αθήνα* (Πολύτροπον, 2003), του Josian Ober, *Δημοκρατία και συμμετοχή στην αρχαία Αθήνα* (Καρδαμίτσα, 1997), του R. K. Sinclair, και *Η διχασμένη πόλη. Ηλήθη στη μνήμη της Αθήνας* (Πατάκης, 2001), της Nicole Logaux, εστιάζουν στους πολιτικούς θεσμούς και στην πολιτική πρακτική της δημοκρατικής Αθήνας. Από την άλλη πλευρά, σειρά έργων ρίχνει φως σε ζητήματα που αφορούν στο δημόσιο βίο και στην οργάνωση της κοινωνίας, όπως για παράδειγμα το βιβλίο του Αντώνη Μαστραπά *Η πόλις και το άστυ των*

Αθηνών (Πατάκης, 2003), με υλικό για την ιστορία της πόλης και τα δημόσια κτήρια, το βιβλίο των Πίτερ Κόννολλυ και Χάζελ Ντοτς *Η αρχαία πόλη. Η ζωή στην Αθήνα και στη Ρώμη* (Πατάκης, 2002), με πληροφορίες για τη ζωή των κατοίκων στις δύο μεγάλες πόλεις της αρχαιότητας, και το βιβλίο του H. W. Parke *Οι εορτές στην αρχαία Αθήνα* (Ζαχαρόπουλος, 2000), με θρησκευολογικό προσανατολισμό.

Αυξημένη εκδοτική δραστηριότητα παρουσιάζεται τα τελευταία χρόνια σε σχέση με το συγκρότημα της αθηναϊκής Ακρόπολης, το μνημείο που σημάδεψε την ιστορία της Αθήνας. Για τους σύγχρονους συγγραφείς ο Ιερός Βράχος, και ειδικότερα ο Παρθενώνας, είναι από τα σημαντικότερα σύμβολα του δυτικού πολιτισμού, τόπος με διαχρονική αξία για την ανθρωπότητα, «κιβωτός του πολιτισμού», όπως συμφωνούν οι Ρενάν, Σατωμπριάν και Κινέ σε κείμενά τους του 19ου αιώνα που παρουσιάζονται στην έκδοση *Επίσκεψη στην Ακρόπολη* (Καστανιώτης, 1999).

Η προσπάθεια των σύγχρονων συγγραφέων επικεντρώνεται στην επανεξέταση στοιχείων της αθηναϊκής Ακρόπολης ώστε να αναδειχθούν νέες διαστάσεις για το ρόλο και την ακτινοβολία της μέσα στους αιώνες. Τέτοιο προσανατολισμό έχουν τα βιβλία *Η μυστική Ακρόπολη. Η άγνωστη πλευρά του Ιερού Βράχου των Αθηνών, του πιο ισχυρού ενεργειακού τόπου του πλανήτη* (Έσοπτρον, 2001), του Ιωάννη Γιαννόπουλου, που μελετά την ιστορία της Ακρόπολης μέσα από «τους μυστικούς διαύλους και τα άγνωστα κέντρα δύναμης, τους κρυμμένους θησαυρούς, τους διαχρονικούς φύλακες και τους αιώνιους συνωμότες», *Ο Παρθενώνας* (Πατάκης, 2003), της Mary Beard, που μελετά την ιστορία του Παρθενώνα και τους λόγους για τους οποίους θεωρείται ένα συναρπαστικό μνημείο, *Ακρόπο-*

1. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για τη συγγραφή του σημειώματος αυτού προέρχεται από βιβλιοθήκες και βιβλιοπωλεία, καθώς και από τις ιστοσελίδες <http://www.protoporia.gr>, <http://www.papasotiriou.gr>, <http://www.patakis.gr> και <http://www.benaki.gr>.

λη. *Η μεγάλη εποποιία της Αθήνας* (Νέα Σύνορα-Λιβάνης, 2000), του Valerio Massimo Manfredi, με έμφαση στους συμβολισμούς της Ακρόπολης, *Η Ακρόπολη των Αθηνών. Φωτογραφίες 1839-1959* (Ποταμός, 2000), του Χάρη Γιακουμή, και *Περίπατοι στον Παρθενώνα* (Fotograma, 2000), της Κορνηλίας Χατζηασλάνη, με φωτογραφικό υλικό.

Το βιβλίο του Μανόλη Κορρέ *Από το λατομείο στον Παρθενώνα* (Μέλισσα, 2000) και το λεύκωμα που συνόδεψε την έκθεση «Φωτογραφίες 1975-2002 από τα έργα στην αθηναϊκή Ακρόπολη» (2002) με φωτογραφίες του Σωκράτη Μαυρομάτη παρουσιάζουν τεχνικά ζητήματα σχετικά με την κατασκευή και την αναστήλωση των μνημείων της Ακρόπολης αντίστοιχα.

Τέλος, το λεύκωμα *Φωτογραφίες του James Robertson. Αθήνα και ελληνικές αρχαιότητες 1853-1854* (Μουσείο Μπενάκη, 1998), των Φ. Κωνσταντίνου και Φ. Μ. Τσιγκάκου, συγκεντρώνει φωτογραφίες αρχαίων μνημείων της πόλης, όπως αυτά διασώθηκαν μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα, μεταξύ των οποίων συμπεριλαμβάνεται και η Ακρόπολη.

Μεταξύ αρχαιότητας και παρόντος

Τη σύνδεση της αρχαιότητας με τη σύγχρονη εποχή επεξεργάζεται σειρά βιβλίων που εκδόθηκαν πρόσφατα για την Αθήνα και τον Πειραιά. Η γέφυρα στο χρόνο που στήνεται με τα βιβλία αυτά προβάλλει ουσιαστικά τη συνέχεια του πολιτισμού στην περιοχή της πρωτεύουσας, κάτι που αναδεικνύεται σε χρήσιμο εφόδιο στα πλαίσια του ανταγωνισμού των πόλεων.

Αναδρομή στην ιστορία της Αθήνας από την αρχαιότητα μέχρι ση-

μερα, με έμφαση σε επιλεγμένες περιόδους, γίνεται με το λεύκωμα *Αθήνα. Κλεινόν άστυ* (Μίλητος, 2002), σε επιμέλεια Νίκου Κομν. Χατζηγεωργίου, και τη συλλογή κειμένων *Αθήναι. Από την κλασική εποχή έως σήμερα: 5ος αι. π.Χ. - 2000 μ.Χ.* (Κοτινος, 2000). Το πρώτο βιβλίο, με αφηγηρία τη δημοκρατική και ευνομούμενη Αθήνα, παρουσιάζει την ιστορία της πόλης διαχρονικά, καταλήγοντας στη σύγχρονη Αθήνα, η οποία συνδυάζει το αρχαίο και βυζαντινό παρελθόν της με τα γνωρίσματα μιας σύγχρονης ευρωπαϊκής μεγαλούπολης. Το δεύτερο βιβλίο, έργο των Μανόλη Κορρέ, Άλκηστης Σπετσιέρη-Χωρέμη, Νανώς Χατζηδάκη, Άγγελου Δεληβοριά, Χαράλαμπου Μπούρα, Μιχάλη Σακελλαρίου, Λίνου Μπενάκη, Μαρίας Καζανάκη-Λάπα, Νίκου Βατόπουλου, Γιώργου Πανέτσου και Μάνου Μπίρη, αναδεικνύει μέσα από τα κείμενα των συγγραφέων τη μοναδικότητα της Αθήνας ως τόπου που διακρίνεται για τη συνέχεια της ζωής στη διάρκεια της ιστορίας και για την ποιότητα σε όλες τις εκφράσεις του βίου και του πολιτισμού.

Η έκδοση *Πειραιάς. Κέντρο ναυτιλίας και πολιτισμού* (Έφεσος, 2000), των Γιώργου Σταϊνχάουερ, Ματίνας Μαλικούτη και Βάσιας Τσοκοπούλου, περιλαμβάνει στοιχεία σχετικά με τον αρχαίο Πειραιά, την ανάπτυξη της πόλης στο διάστημα μεταξύ 1834 και 1922 και την κοινωνική και οικονομική φυσιογνωμία της πόλης κατά τον 20ό αιώνα.

Η έκδοση *Πρακτικά διεπιστημονικού συνεδρίου αρχιτεκτονικής και πολεοδομίας από την αρχαιότητα έως σήμερα. Η περίπτωση της Αθήνας* (Αρσενίδης, 1997), στην οποία συνέβαλε το Μουσείο Βούρου-Ευταξία, διατρέχει μέσα από μία ορισμένη σκοπιά όλες τις φάσεις της εξέλιξης της Αθήνας.

Η γέννηση της πρωτεύουσας

Με την ίδρυση του ελληνικού κράτους και μετά από έντονες πολιτικές ζυμώσεις, η Αθήνα αναδεικνύεται πρωτεύουσα της χώρας το 1934. Ο μικρός οικισμός των αρχών του 19ου αιώνα, όπως αυτός περιγράφεται από τον περιηγητή Christopher Wordsworth στο *Αθήνα-Αττική. Το ημερολόγιο ενός οδοιπορικού* (Εκάτη, 1999), εμπλουτίστηκε σταδιακά με έργα, δραστηριότητες, νέο πληθυσμό και -προπαντός- νέες, ξενόφερτες ιδέες. Το 19ο αιώνα διαμορφώνεται το πρόσωπο της ελληνικής πρωτεύουσας και αναπτύσσονται δυναμικές που θα καθορίσουν σε μεγάλο βαθμό τη μετέπειτα πορεία της.

Η σύγχρονη βιβλιογραφία για την Αθήνα του 19ου αιώνα ξεετάζει κυρίως:

- 1) στοιχεία για την κοινωνική ζωή της εποχής
- 2) τους πρώτους Ολυμπιακούς Αγώνες
- 3) τη νεοκλασική αρχιτεκτονική και πολεοδομία.

Την εποχή αυτή μορφοποιούνται κοινωνικές δομές και σχέσεις που επιβιώνουν ως τις μέρες μας είτε ατούσιες είτε -συχνότερα- μετασηματισμένες. Συνήθως οι δομές και οι σχέσεις αυτές ξεετάζονται από τους σύγχρονους μελετητές τομεακά. Πιο συγκεκριμένα, στην πρόσφατη βιβλιογραφία μελετώνται στοιχεία για την εκπαίδευση της εποχής, την κοινωνική ζωή, την πνευματική και καλλιτεχνική δραστηριότητα, την οικονομία και την κοινωνική πρόνοια. Ενδεικτικά αναφέρονται τα βιβλία *Οι άθλιοι των Αθηνών και οι θεραπευτές τους. Φτώχεια και φιλανθρωπία στην ελληνική πρωτεύουσα τον 19ο αιώνα* (Τυπωθήτω, 2000), της Μαρίας Κορασίδου, *Οι πρώτοι έμποροι των Αθηνών* (Φιλίπποτης, 1999), του Γιάννη Καιροφύλα, και *Η βιομηχανική*

ζώνη του Πειραιά 1860-1900 (Πάντειο Πανεπιστήμιο, 1997), της Μαριάνθης Κοτέα, με τα οποία επιδιώκεται η θεματική προσέγγιση της πόλης του 19ου αιώνα.

Σε βιβλία όπως τα *Αι Αθήναι ως εκπαιδευτική πόλις. Από τον 19ον προς τον 20όν αιώνα* (Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Αθηναίων, 1999), του Θεόδωρου Παπακωνσταντίνου, και *Βιβλιοπωλεία και εκδοτικοί οίκοι της Αθήνας. I: 1831-1900* (Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Αθηναίων, 2000), του Κώστα Χατζιώτη, διερευνάται η εξέλιξη θεσμών και σχέσεων στη διάρκεια του 19ου και στην αυγή του 20ού αιώνα, στοχεύοντας στη συσχέτισή τους με τις σύγχρονες δομές.

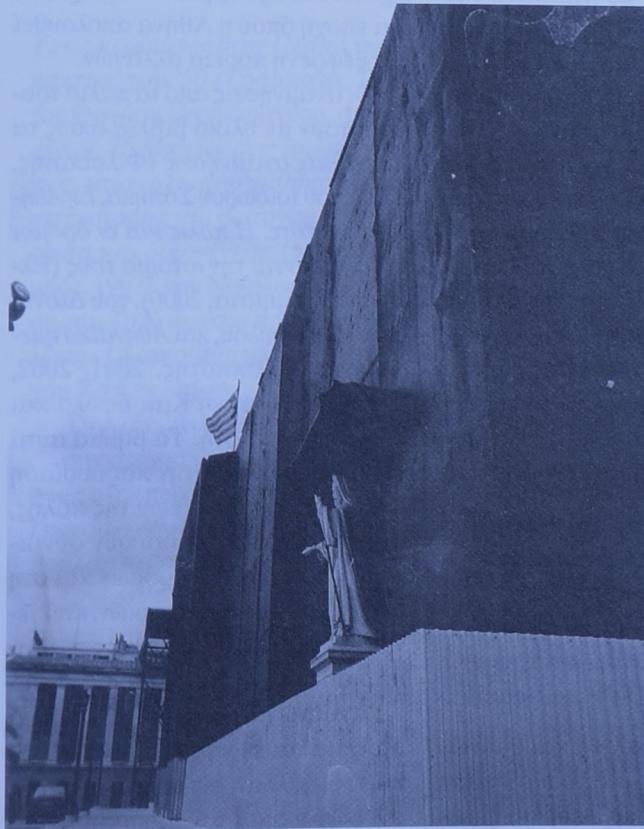
Το θέμα των πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων έχει καταστεί επίκαιρο εξαιτίας των επικείμενων Ολυμπιακών Αγώνων της Αθήνας. Στη σχετική βιβλιογραφία περιλαμβάνονται τα βιβλία *Ολυμπιακοί αγώνες από την Αθήνα του 1896 στην Αθήνα του 2004* (Παπαζήσης, 2003), της Ιωάννας Κουρελά, *Athens to Athens: The Official History of the Olympic Games and the IOC, 1896-2004* (Mainstream Publishing, 2003), του David Miller, *Αθήνα 1896. Οι πρώτοι Ολυμπιακοί Αγώνες* (Ωκεανίδα, 2000), του Σαρλ Μωρράς, και *Αθήνα 1896. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες και το φωτογραφικό λεύκωμα του Άλμπερτ Μάγιερ* (Μουσείο Μπενάκη, 2003), της Μαρίας Ζαμενοπούλου, που επιδιώκουν τη νοητική σύνδεση των δύο Ολυμπιάδων της Αθήνας, έτσι ώστε να προβληθεί το «μεγάλο γεγονός» του 2004. Μάλιστα στο βιβλίο της Κουρελά επιχειρείται η αντιπαράβολή της Αθήνας του 1896 με τη σημερινή Αθήνα, επισημαίνοντας ότι και η πρώτη Ολυμπιάδα συνοδεύτηκε από οικονομική δυσχέρεια, που όμως τελικά οδήγησε σε ανάπτυξη της πόλης μετά τους αγώνες.

Η τρίτη θεματική ενότητα που διακρίνεται στην πρόσφατη βιβλιογρα-

φία για τα πρώτα βήματα της πρωτεύουσας αφορά στην οργάνωση της πόλης μέσω της νεοκλασικής πολεοδομικής πρακτικής. Τα βιβλία *Creation of Modern Athens: Planning the Myth* (Cambridge University Press, 1999), της Eleni Bastea, και *Αθήνα. Ένα όραμα του κλασικισμού* (Καπόν, 2001), του Αλέξανδρου Παπαγεωργίου-Βενέτα, αναπτύσσουν το σκεπτικό των επιλογών της εποχής που αποβλέπουν στη δημιουργία αφενός μιας νέας πρωτεύουσας και αφετέρου μιας νέας εθνικής ταυτότητας, προκαλώντας αναπόφευκτα συγκρούσεις, αλλά και καθορίζοντας τη μελλοντική ανάπτυξη της Αθήνας.

Επίσης, το πέρασμα της Αθήνας στη νεότερη ιστορία σηματοδοτείται από την κατασκευή σημαντικών δημόσιων κτηρίων, σύμφωνα με τα διεθνή νεοκλασικά πρότυπα. Πρόκειται για κτήρια που συνδέθηκαν άμεσα με πολιτειακούς, εκπαιδευτικούς και

κοινωνικούς θεσμούς, επηρεάζοντας συνολικά τη ζωή της πόλης. Η μεταμόρφωση της Αθήνας σε ευρωπαϊκή πρωτεύουσα μέσω της αρχιτεκτονικής δημόσιων κτηρίων αναλύεται εκτενώς στα κείμενα που περιέχονται στα βιβλία *Όταν κτιζόταν η Αθήνα. Δημόσια κτήρια 19ου αι.* (Libro, 1999), σε επιμέλεια της Μάρως Καρδαμίτση-Αδάμη, *Ernst Ziller. Αναμνήσεις* (Libro, 1997), των Μάρως Καρδαμίτση-Αδάμη και Αριστέας Παπανικολάου-Κρίστενσεν, και *O Leo von Klenze στην Ελλάδα. Τεκμήρια για την νεοελληνική ιστοριογραφία* (Οδυσσεάς, 2000), του Αλέξανδρου Παπαγεωργίου-Βενέτα. Γενικότερα ζητήματα της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής θίγουν τα βιβλία *Αθηναϊκή αρχιτεκτονική 1875-1925* (Μέλισσα, 2003), του Μάνου Μπίρη, και *Η νεοκλασική Αθήνα του Παύλου Μυλωνά. Σχέδια αποτυπώσεων 1941-1955* (Μουσείο Μπενάκη, 2000).

Πανεπιστήμιο 2003

Εκτός από την ανέγερση δημοσίων κτηρίων, η αρχιτεκτονική της εποχής γίνεται ένα από τα κυριότερα μέσα για την προβολή της ανερχόμενης αστικής τάξης. Αυτή τη διάσταση της αρχιτεκτονικής πρακτικής εξετάζουν μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα τα βιβλία *Ησκάλα του Γάσπαρη. Η ιστορία ενός αθηναϊκού σπιτιού* (Λιβάνης, 2002), των Καμπούρογλου, Σταθάκη-Καλλέργη και Παπαγεωργίου-Βενέτα, *Η κατοικία Prokesh von Osten στην Αθήνα και οι διαδοχικές χρήσεις της (1836-1917)* (προμηθ. Σταμούλης, 1997), του Δανιήλ Ορφανουδάκη, και *Μεγάλη Βρετανία. Ένα ξενοδοχείο σύμβολο* (Κέρκυρα, 2003), του Αγγελου Βλάχου.

Προκειμένου ο αναγνώστης να αποκτήσει μια ολοκληρωμένη εικόνα της Αθήνας του 19ου αιώνα, μια σειρά από φωτογραφικά λευκώματα παρουσιάζουν φωτογραφίες της πόλης από παλιότερες εποχές ή σύγχρονες φωτογραφίες με κτίσματα της εποχής εκείνης. Τα λευκώματα *Η Αθήνα τότε και τώρα* (Ολκός, 2003), σε επιμέλεια Μάρως Καρδαμίτση-Αδάμη και Φανής Κωνσταντίνου, *Νεοκλασικά της Αθήνας και του Πειραιά* (Ολκός, 1999), του Στέλιου Σκοπελίτη, και *Αθήνα 1839-1900. Φωτογραφικές μαρτυρίες* (Μουσείο Μπενάκη, 2003), σε επιμέλεια της Φανής Κωνσταντίνου, επιτρέπουν στον Αθηναίο να συσχετίσει την εμπειρία του από τη σύγχρονη πόλη με το παρελθόν της και να κατανοήσει τις αλλαγές που έχουν συμβεί στα χρόνια που πέρασαν.

Νοσταλγία και ανασύνθεση του παρελθόντος

Με περισσή νοσταλγία και ξυπνώντας αναμνήσεις από το παρελθόν παλιοί Αθηναίοι και Αθηναίες, με-

ληπτές της ιστορίας ή λάτρεις της παλιάς Αθήνας επιδίδονται σε μια συστηματική προσπάθεια αποτύπωσης στο χαρτί, με ερασιτεχνικό ή επαγγελματικό τρόπο, κάθε πληροφορίας που θα διατηρήσει ζωντανό στη μνήμη το παρελθόν της πόλης.

Οι δεκαετίες που έχουν προηγηθεί είναι γεμάτες από σημαντικά ιστορικά γεγονότα: δύο Παγκόσμιοι Πόλεμοι, η Μικρασιατική καταστροφή, ο Εμφύλιος πόλεμος, η επτάχρονη δικτατορία. Ωστόσο η πένα των συγγραφέων δεν ασχολείται με ιστορικά και πολιτικά γεγονότα. Μένει μακριά από ζητήματα που σχετίζονται με τις κοινωνικές αλλαγές που συντελέστηκαν. Δεν καταπιάνεται με την οικονομική ζωή της εποχής. Στόχος των συγγραφέων είναι να περιώσουν την εικόνα μιας πόλης και ενός τρόπου ζωής που έχει πια χαθεί. Η έκρηξη της εκδοτικής δραστηριότητας πάνω σε θέματα από το παρελθόν της πρωτεύουσας συμβαίνει σήμερα, σε μια εποχή όπου η Αθήνα ακολουθεί μια ξέφρενη πορεία αλλαγών.

Οι αναμνήσεις από τα παλιά τροφοδοτούν με υλικό βιβλία όπως τα *Αθηναϊκές αναμνήσεις* (Φιλίππότης, 2001), του Ισίδωρου Σάπηκα, *Εν Αθήναις, κάποτε. Η πόλις και οι δρόμοι της δηγούνται την ιστορία τους* (Ελληνικά Γράμματα, 2000), του Διονυσίου Ηλιόπουλου, και *Αθηναϊκό ημερολόγιο* (Φιλίππότης, 2001, 2002, 2003), των Γιάννη Καιροφύλα και Στρατή Φιλίππότη. Τα βιβλία αυτά επικεντρώνονται στην παρουσίαση παλαιότερων απόψεων της πόλης, στην περιγραφή ιστορικών συνοικιών, πλατειών και δρόμων και στη διήγηση ανέκδοτων ιστοριών, ενώ γενικά διακρίνονται από μια νοσταλγική διάθεση για το παρελθόν.

Αντίστοιχα, αναμνήσεις, ιστορικά στοιχεία και περιγραφές για το αστικό περιβάλλον, τις υποδομές, τους ανθρώπους και τον τρόπο ζωής πα-

ρουσιάζονται σε σειρά βιβλίων με πεδίο αναφοράς συγκεκριμένες περιοχές της Αθήνας. Τα τελευταία χρόνια ο Πολιτιστικός Οργανισμός του Δήμου Αθηναίων έχει εκδώσει, στα πλαίσια του κύκλου βιβλίων της Αθηναϊκής Βιβλιοθήκης, μεγάλο αριθμό βιβλίων πάνω σε περιοχές ή δρόμους της πόλης, όπως *Το Μεταξουργείο, Κολωνός - Ακαδημία Πλάτωνος. Γειτονίες της παλιάς Αθήνας* (1999), του Κώστα Χατζιώτη, *Το Παγκράτι και τα περί τον Ιλισσό Κέντρα Διοικήσεως-Πνεύματος-Υγείας* (1999) και *Ο ιστορικός Ιλισσός και η Παριλίτσια περιοχή* (1998), του Αναστάσιου Παππά, *Οδός Αιόλου. Ο δρόμος του Θεού των Ανέμων* (2002), του Γιάννη Λάμπρου. Πρόκειται για βιβλία τα οποία επιδιώκουν την «ανασύνθεση της μνήμης για την ιστορική μας πόλη», προκειμένου «να κατανοήσουμε, να σηματοδοτήσουμε, να αγαπήσουμε και να ενδιαφερόμαστε για το χώρο όπου ζούμε». Τα βιβλία αυτά αναφέρονται στην ιστορική εξέλιξη των περιοχών, για να καταλήξουν στις περισσότερες περιπτώσεις στην επισήμανση της «πραγικής υποβάθμισης» του αστικού περιβάλλοντος και κατ'επέκταση της καθημερινής ζωής.

Στον κύκλο βιβλίων της Αθηναϊκής Βιβλιοθήκης ανήκει και το βιβλίο του Ελευθέριου Σκιαδά *Οι συνοικίες των Αθηνών. Η πρώτη επίσημη διαίρεση (1908)* (2001), το οποίο εμβαθύνει στο ρόλο των δημοτικών αρχών τον προηγούμενο αιώνα, παρουσιάζει τις συνοικίες της πόλης, αναλύει στατιστικά στοιχεία για τον πληθυσμό και δίνει πληροφορίες σχετικά με τις ονομασίες συνοικιών και δρόμων. Με τις ονομασίες των δρόμων ασχολείται και το τρίτομο έργο των Μάρως Βουγιούκα και Βασίλη Μεγαρίδη με τίτλο *Οδωνμικά. Η σημασία των ονομάτων των οδών της Αθήνας* (1997), επίσης έκδοση του Πολιτιστικού Οργανισμού του Δήμου

Αθηναίων. Έργο των ίδιων συγγραφέων είναι και το βιβλίο *Οδωνυμικά του Πειραιά* (Φιλίππότης, 1996).

Εκτός από το Δήμο Αθηναίων, ανάλογες εκδόσεις έχουν υποστηρίξει και άλλοι δήμοι της Αθήνας, όπως για παράδειγμα ο Δήμος Δάφνης και ο Δήμος Μελισσίων, με τα βιβλία *Από την αρχαία Αλωπεκή στη σημερινή Δάφνη* (Πάραλος, 2002), των Ιωάν-

Ελένης Τσίγλα-Μαρκοπούλου, *Έτσι επιζήσαμε στον Αρδηττό* (Φιλίππότης, 1996), του Κοσμά Τσολάκου, *Κυψέλη του χθες* (Φιλίππότης, 1997), της Μαίρης Παπανδρέου, *Ιστορία της συνοικίας του Ψυρρή* (Φιλίππότης, 2000), του Γιάννη Καιροφύλα, *Ψυρρή. Η γειτονιά των ηρώων* (Πατάκης, 2003), της Άρτεμης Σκουμπουρδή, *Τα παιδικά μας χρόνια στην Πλάκα*.

Οργανισμός Δήμου Αθηναίων, 2001), του Κώστα Χατζιώτη.

Οι παλιές καρτ ποστάλ αποτελούν σημαντικά ντοκουμέντα για την ανασύνθεση του παλιότερου χαρακτήρα της Αθήνας. Τα βιβλία *Αθήνα από παλιά καρτποστάλ και φωτογραφίες 1895-1925* (προμηθ. Χριστάκης, 1996) και *Η Αθήνα μέσα από καρτ ποστάλ του παρελθόντος* (Σιδέρης, 2001), του

Μοναστηράκι 2003

Μεταξουργείο 2003

νας Γεώργιακοπούλου και Ζαχ. Σιγάλα-Σταθοπούλου, και *Μελίσσια Αττικής. Ιστορία - παράδοση - ζωή* (Δήμος Μελισσίων, 2002), των Ελένης Καραμήτρου-Κεχαγιά και Σωτήριου Κεχαγιά. Στα βιβλία αυτά, πέρα από την εκτενή αναφορά στο παρελθόν της κάθε περιοχής, μελετώνται επίσης στοιχεία για τη σημερινή κοινωνική δομή, τις οικονομικές δραστηριότητες και τις σύγχρονες υποδομές.

Στις πρόσφατες εκδόσεις για την Αθήνα συγκαταλέγονται αρκετά ακόμα βιβλία με τοπικά θέματα, που ατενίζουν με νοσταλγία το παρελθόν, μιλούν για τη βίαιη «εισβολή» του σύγχρονου τρόπου ζωής στις παλιές συνοικίες και εκφράζουν τη δυσαρέσκεια των σημερινών κατοίκων απέναντι στις αλλαγές που κατέστησαν «απρόσωπη» και «αβίωτη» την πόλη. Μερικά από τα βιβλία αυτά είναι τα *Παλαιόν Πολύγωνον 19β* (1996), της

Ένας περίπατος στην Πλάκα της δεκαετίας του '50 (Γράμματα, 1998), του Θανάση Παπαϊωάννου, *Αμπελόκηποι. Περίπατοι στις παλιές γειτονιές, κτίσματα που χάθηκαν, άγνωστες ιστορίες και φωτογραφίες, πρόσωπα και οικογένειες* (Μικρός Ρωμικός, 1997), του Νικόλαου Παραδείση, και *Το Κολωνάκι πριν από την «άλωση»* (Αστερισμός, 2003), του Ζάχου Χατζηφωτίου.

Συχνά οι αναμνήσεις εστιάζουν σε συγκεκριμένη θεματική ενότητα, όπως στην περίπτωση των βιβλίων *Η Γυμνάσιο Αθηνών* (Κέδρος, 2003), της Ρούλας Κοντογιάννη, *Καφερεία της παλιάς Αθήνας* (Πολιτιστικός Οργανισμός Δήμου Αθηναίων, 2000), της Άρτεμης Σκουμπουρδή, *Φιλολογικά σαλόνια και καφερεία της Αθήνας* (Πατάκης, 2001), του Γιάννη Παπακόστα, και *Βιβλιοπωλεία και εκδοτικοί οίκοι της Αθήνας* (Πολιτιστικός

Γιώργου Ιωάννου, συγκεντρώνουν καρτ ποστάλ παλιότερων εποχών, στην παράθεση των οποίων διαπιστώνεται η σταδιακή μεταμόρφωση του αθηναϊκού χώρου.

Παράμετροι της μεταπολεμικής αστικής ανάπτυξης

Η έντονη αστικοποίηση των μεταπολεμικών χρόνων οδήγησε στη σταδιακή γιγάντωση της Αθήνας. Οι παρεμβάσεις στο χώρο, για την κάλυψη των αναγκών που δημιουργήθηκαν, είχαν σημαντική επίδραση στο αστικό περιβάλλον. Ζητήματα σχετικά με το μεταπολεμικό πολεοδομικό σχεδιασμό, τις ευκαιρίες που χάθηκαν και τις πολιτικές που εφαρμόστηκαν αποτυπώνονται, μέσα από διαφορετικές οπτικές, στην πρόσφατη βιβλιο-

γραφία για την πρωτεύουσα.

Με τη συλλογή κειμένων *Αθήνα. Δοκιμές και θεωρήσεις* (1996), του Αλέξανδρου Παπαγεωργίου-Βενέτα, και την επιλογή κειμένων με γενικό τίτλο *Αθηνών αγλίσμα. Εξέλιξη, προβλήματα και μέλλον του αθηναϊκού τοπίου* (1999), που επιμελήθηκε ο ίδιος συγγραφέας, εξετάζονται μια σειρά από ζητήματα που αφορούν την ιστορία της πόλης και την εξέλιξη του αθηναϊκού τοπίου μέσα στους αιώνες. Στο βιβλίο *Αθήνα. Δοκιμές και θεωρήσεις* εκπίθενται ζητήματα γύρω από τη διάσωση ιστορικών συνοικιών, τους σχεδιασμούς για την πόλη, το Νέο Μουσείο της Ακρόπολης, το πολιτιστικό πάρκο της Αθήνας, το έργο του Δημήτρη Πικιώνη, αλλά και θέματα που επιδιώκουν τη σύνδεση της σύγχρονης πόλης με το παρελθόν της. Στον πρόλογο του Παπαγεωργίου-Βενέτα για το βιβλίο *Αθηνών αγλίσμα. Εξέλιξη, προβλήματα και μέλλον του αθηναϊκού τοπίου* επισημαίνεται ότι «ατονούν στον κάτοικο οι προαιώνιοι δεσμοί που τον συνδέουν με τις χθόνιες δυνάμεις και το φυσικό περιγύρο». Με το βιβλίο αυτό καλύπτονται θέματα που σχετίζονται με το ιστορικό τοπίο και τις επιπτώσεις της μεταπολεμικής αστικής ανάπτυξης στους χώρους πρασίνου του Λεκανοπεδίου.

Από την άλλη, το βιβλίο *Μοντέρνα αρχιτεκτονική και πολιτική της αστικής ανοικοδόμησης. Αθήνα 1945-1960* (ΕΜΠ, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, και Παπαζήσης, 2003), του Χριστόφορου Σακελλαρόπουλου, διερευνά τη σχέση της μοντέρνας αρχιτεκτονικής με τις προδιαγραφές και τους οικοδομικούς κανόνες που θεσμοθετούνται για τη νόμιμη αστική ανοικοδόμηση της Αθήνας από το 1945 έως το 1960. Συγκεκριμένα, μελετά τη σχέση αυτή μέσα από την καταγραφή και τον προσδιορισμό των ομοιοτήτων και των διαφορών που

παρουσιάζουν οι ρυθμίσεις της προπολεμικής περιόδου με εκείνες της άμεσης μεταπολεμικής.

Τέλος, γενικές διαπιστώσεις, μεθοδολογικά ζητήματα παρέμβασης, αλλά και συγκεκριμένες προτάσεις για το Εμπορικό Τρίγωνο της Αθήνας παρουσιάζονται στο βιβλίο *Εμπορικό τρίγωνο κέντρου Αθήνας* (Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδος, 2000), προϊόν ερευνητικού προγράμματος που εκπονήθηκε από το ΕΜΠ. Σημείο εκκίνησης για την έρευνα αποτελεί η αναγέννηση των κέντρων των πόλεων, με την προσέλκυση επιχειρηματικής δραστηριότητας και κοινωνικών και πολιτισμικών λειτουργιών, τάση που σημειώνεται και στο κέντρο της Αθήνας.

Πολιτικοί και πολιτική για την Αθήνα

Τα τρέχοντα προβλήματα, οι ακολουθούμενες πολιτικές, οι πρακτικές για τη βελτίωση της καθημερινής ζωής και τα μελλοντικά οράματα βρίσκονται στο επίκεντρο των συζητήσεων για την Αθήνα. Όμως ο ρόλος της Αθήνας και η θέση της στο χώρο της προσδίδουν δυνατότητες και προοπτικές για το μέλλον που πρέπει να ληφθούν υπόψη στις πολιτικές για την πόλη.

Στο δημόσιο διάλογο που αναπτύσσεται για τα παραπάνω ζητήματα, μέσα από την πρόσφατη βιβλιογραφία, συμμετέχουν:

- 1) άμεσα εμπλεκόμενοι στα κοινά, είτε από κάποια θέση στην τοπική αυτοδιοίκηση, είτε ως μέλη κινησεων πολιτών και τοπικών συλλόγων·
- 2) δημόσιοι φορείς που αποβλέπουν στην προβολή του έργου τους·
- 3) επιστήμονες που μελετούν ζητήματα πολεοδομικών και χωροταξικών πολιτικών.

Το βιβλίο της Άννας Φιλίνη *Για την Αθήνα* (Ιδεοκίνηση, 1998) συγκε-

τρώνει «κείμενα μάχης» για την υπεράσπιση ζητημάτων που αφορούν το δημόσιο χώρο, τον αστικό σχεδιασμό, τις αναπλάσεις περιοχών και τη διάσωση σημαντικών κτηρίων. Τα πρακτικά των ημερίδων *Οι πολεοδομικές παρεμβάσεις στην Αθήνα* (2000), που διοργανώθηκε από την Αγωνιστική Αριστερή Οικολογική Συμπαράταξη για την Αθήνα, και *Πόλη και περιβάλλον. Πειραιάς: η πόλη μας...*, που διοργανώθηκε από το «Λιμάνι της Αγωνίας» το 2002, αναδεικνύουν ζητήματα σχετικά με την ακολουθούμενη κυκλοφοριακή πολιτική, την πολιτική αναβάθμισης περιοχών, το έργο Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων και τα ολυμπιακά έργα.

Στο συλλογικό έργο *Ένα μέλλον για την Αθήνα* (Παπαζήσης, 2003) παρουσιάζονται ζητήματα σχετικά με την πολεοδομική πρακτική, τους μηχανισμούς της διοίκησης και τις δυναμικές του χώρου. Το βιβλίο αυτό αποτελεί προϊόν συνεργασίας δημοσίων φορέων και οργανισμών που εμπλέκονται άμεσα στο σχεδιασμό για το πολεοδομικό συγκρότημα της Αθήνας.

Την προβολή του έργου συγκεκριμένων φορέων που αναμειγνύονται στο σχεδιασμό για την Αθήνα επιδιώκουν τα φωτογραφικά λευκώματα *ΗΣΑΠ. 130 χρόνια μετά* (ΗΣΑΠ, 1999), με στοιχεία για την ιστορία του ηλεκτρικού σιδηροδρόμου, *1997-2003. Έξι χρόνια εικόνες της Αθήνας σε κίνηση* (ΕΑΧΑ, 2003), με υλικό από τα έργα της εταιρείας Ενοποίησης Αρχαιολογικών Χώρων Αθήνας, *Μετρο. Το μετρό της Αθήνας* (Κάουφμαν-Hatier, 1997), με φωτογραφικό υλικό και κείμενα για τα έργα κατασκευής του μετρό, και *Και περνούσαν τα τραμ...* (προμηθ. Χριστάκης, 2003), σε επιμέλεια Σάκη Κουρουτζίδη, με πληροφορίες για την ιστορία του τραμ, με έμφαση στο ιστορικό και το σύγχρονο τραμ της Αθήνας.

Ζητήματα για το ευρωπαϊκό και διεθνές μέλλον της Αθήνας αναπτύσσονται στα βιβλία *Ο διεθνής ρόλος της Αθήνας. Σημερινή κατάσταση και στρατηγική για την ανάπτυξη του* (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 2001), προϊόν ερευνητικού προγράμματος που εκπονήθηκε από το Εργαστήριο Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος. Η διερεύνηση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης* (Θεμέλιο, 2000), των Ελένης Ανδρικοπούλου και Γρηγόρη Κανκαλά, και *Επιστροφή στην Αθήνα. Πολεοδομία και γεωπολιτική της ελληνικής πρωτεύουσας* (Εστία, 2001), του Γεώργιου-Στυλιανού Πρεβελάκη.

Η έρευνα του Εργαστηρίου Πολεοδομικού και Χωροταξικού Σχεδιασμού του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας επικεντρώνεται στο σημερινό ρόλο της Αθήνας και στις μακροπρόθεσμες τάσεις για τον διεθνή και εθνικό ρόλο της, παρουσιάζοντας τα δυνατά σενάρια για το μέλλον της πρωτεύουσας και τις απαραίτητες ενέργειες εφαρμογής για την προώθηση του διεθνούς ρόλου της. Στο έργο των Ανδρικοπούλου και Κανκαλά διερευνάται, εκτός των άλλων, ο διεθνής και μητροπολιτικός ρόλος της Αθήνας μέσα από την ανάδειξη των προβλημάτων, των δυνατοτήτων και των προοπτικών ανάπτυξης του μητροπολιτικού χαρακτήρα της πόλης. Το βιβλίο του Πρεβελάκη καλύπτει την ιστορία του πολεοδομικού σχεδιασμού της Αθήνας, αναλύει τη σχέση μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας, επισημαίνει την ανάγκη ανανέωσης του συμβολικού ρόλου της Αθήνας σε εθνικό επίπεδο και προβάλλει την πρόκληση για ενεργό συμμετοχή και αξιοποίηση των διεθνών δικτύων, προκειμένου να επιτευχθεί οικονομική ανάπτυξη.

Σε αρκετά διαφορετικό κλίμα από

όλα τα παραπάνω κινείται το βιβλίο του Βύρωνα Πολύδωρα *Η μείζων Αθήνα* (Καστανιώτης, 2002) για την πολιτική γεωγραφία της πρωτεύουσας. Ο Πολύδωρας, κάνοντας μια σύντομη ανασκόπηση στην ιστορία της πόλης από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας, εστιάζει το ενδιαφέρον του στην πολιτική ταυτότητα των δήμων της πρωτεύουσας, αναλύοντας τα εκλογικά αποτελέσματα από το 1958 μέχρι σήμερα.

Εξερευνώντας την πόλη

Η σύγχρονη Αθήνα έχει προσλάβει τεράστιες διαστάσεις. Η αύξηση του μεγέθους της και του πληθυσμού της συμβαδίζει με την αύξηση της πολυπλοκότητας του χώρου και των δραστηριοτήτων που συμβαίνουν σε αυτόν. Ο Αθηναίος ζει σε μια πόλη που δεν γνωρίζει, σε μια πόλη που, πέρα από τα καθημερινά προβλήματα, του επιφυλάσσει και πολλές ευχάριστες εκπλήξεις. Η Αθήνα είναι μία πόλη ανεξερεύνητη, με μυστικές ομορφιές και πολλαπλές δυνατότητες για όλους τους κατοίκους.

Βιβλία-οδηγοί αποκαλύπτουν στον κάτοικο και τον επισκέπτη το κρυμμένο πρόσωπο της πόλης, προτείνουν διαδρομές σε γνωστές και άγνωστες περιοχές, παρουσιάζουν εναλλακτικούς τρόπους προσέγγισης της καθημερινότητας, αποτελούν το «μίτο της Αριάδνης» στο λαβύρινθο της σύγχρονης μητρόπολης.

Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για βιβλία που αναζητούν ίχνη του παρελθόντος στο χώρο, παρακινούν τον αστικό περιηγητή να κινηθεί σε γειτονιές που διατηρούν σημάδια παλιότερων εποχών και να επισκεφτεί ιστορικά μνημεία της πόλης. Ενδεικτικά αναφέρονται τα βιβλία *Η Αθήνα σε 7 διαδρομές* (Ακρίτας, 2000), της Μαρίτσας Ντεκάστρο, *Αθήνα. Ιστο-*

ρία - μνημεία - μουσεία (Εκδοτική Αθηνών, 2000), της Κατερίνας Σέροβη, *Athens, Attica and the Megarid* (Routledge, 2001), του Hans Rupprecht Goette, και *Υπόγεια Αθήνα; Η συνωμοσία ενός μύθου* (Genius Loci, 2003), του Βασίλη Στάμου, που περιλαμβάνουν περιγραφή τόπων και κτηρίων, ιστορικές πληροφορίες και μύθους.

Αρκετοί σύγχρονοι συγγραφείς και παιδαγωγοί προσανατολίζουν το συγγραφικό τους έργο στη γνωριμία των παιδιών με την Αθήνα, τον πολιτισμό και την ιστορία της. Αποτελεσμα αυτής της προσπάθειας είναι οι παιδικοί οδηγοί *Αθήνα. Η πόλη μας άλλοτε και τώρα* (Ελληνικά Γράμματα, 2000), της Μαίρης Μιλλεούνη, *Αθήνα. Οδηγός για παιδιά* (Κέδρος, 2000), της Γιολάντας Χατζή, *Περπατώντας στην Αθήνα. Ένας οδηγός της πόλης για παιδιά* (Καλειδοσκοπιο, 1999), της Σχολής Χιλλ, και *Η Αθήνα του Περικλή με ξεναγό τον Σωκράτη* (Τούμπης, 2003), της Christiana Leoni.

Η παρουσίαση των πολλαπλών και συχνά άγνωστων δυνατοτήτων που προσφέρει η Αθήνα γίνεται και με τους επονομαζόμενους «οδηγούς της πόλης», που έχουν κυρίως διαφημιστικό χαρακτήρα. Πρόκειται για περιοδικές εκδόσεις που δίνουν πληροφορίες σχετικά με δυνατότητες διασκέδασης και ψυχαγωγίας στην πόλη, όπως τα περιοδικά *Αθηνόραμα* και *Exodos*. Στους οδηγούς αυτούς απαντάται συχνά η φράση «απόδραση στην πόλη», προβάλλοντας με αυτό τον τρόπο τις δυνατότητες για απόκτηση νέων εμπειριών μέσα σε ένα χώρο που έχει καταστεί συνώνυμος με τη ρουτίνα της καθημερινότητας.

Αστικές εικονογραφήσεις

Εικόνες της πόλης με τις οποίες μέχρι πρότινος απέφευγε να ασχολη-

θεί ο επίσημος λόγος αποτελούν πρώτη ύλη για σειρά εκδόσεων που κυκλοφόρησαν τα τελευταία χρόνια. Πρόκειται για εικονογραφικές προσεγγίσεις του αθηναϊκού αστικού τοπίου και των αθηναϊκών προαστίων, περιγραφικές αφηγήσεις των αστικών μορφών που συναντά κανείς στη σύγχρονη Αθήνα, με μεγαλύτερη έμφαση σε μορφές που έχουν δημιουργηθεί με άτυπες διαδικασίες, εικόνες «της αστικοποίησης που κανείς δεν θέλει να τη βλέπει, ούτε να τη γνωρίζει», όπως χαρακτηριστικά επισημαίνεται στον κατάλογο *Αθήνα 2002: απόλυτος ρεαλισμός* (Futura, 2002), που εκδόθηκε με αφορμή την 8η Διεθνή Έκθεση Αρχιτεκτονικής Μπιενάλε της Βενετίας.

Η προσέγγιση της πόλης γίνεται με πειραματικό τρόπο, που συνδυάζει αναγνώσεις της πόλης μέσα από διάφορες επιστήμες και τέχνες. Τα βιβλία *Χωρίς όρια. Οι αχανείς εκτάσεις των αθηναϊκών προαστίων* (Futura, 2003), των Νίκου Καζέρου και Παύλου Λέφα, και *Η πόλη χωρίς το έξω* (Futura, 2000), του Richard Scoffier, μας μεταφέρουν στα προάστια της Αθήνας, αποτυπώνοντας το νέο τρόπο ζωής και τον πολιτισμό που έχει προκύψει από την αχαλίνωτη επέκταση της πρωτεύουσας πέρα από τον ιστορικό της πυρήνα, και επεξεργάζονται την πολεοδομική πραγματικότητα της αθηναϊκής περιφέρειας, η οποία φαίνεται να αρνείται την τάξη, τον προγραμματισμό και την εξουσία.

Τις καταβολές του ελληνικού αστικού τοπίου, με συχνές αναφορές στην Αθήνα, μελετά το βιβλίο *Η σύγχρονη (ελληνική) πόλη* (Metapolis Press, 2001), σε επιμέλεια Γιώργου Σημαιοφορίδη και Γιάννη Ασωπού. Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στην έκδοση αυτή ερμηνεύουν «τις καταστάσεις απροσδιοριστίας που φαίνεται να στοιχειοθετούν τη διαφορά αλλά,

ταυτοχρόνως, και την πρόκληση, μέσα στο νέο μεταπολεμικό τοπίο» των ελληνικών πόλεων.

Μια εικονογραφική αποτύπωση μέσα από καθημερινές εμπειρίες από το κέντρο της Αθήνας κάνει και ο Φίλιππος Φιλίππου με το βιβλίο *Ομόνοια 2000. Ταξίδι στον ομφαλό της γης* (Άγρα, 2000). Ο Φιλίππου περιπλανάται στην καρδιά της πόλης, σημείο κομβικό, πέρασμα και καταφύγιο Αθηναίων, επαρχιωτών, τουριστών, μεταναστών, προσφύγων και αναξιόπαθών, που έχει υποστεί αλλεπάλληλες επεμβάσεις, και μιλά για την ιστορία, τα τοπία και τους ανθρώπους.

Με μια παραπλήσια οπτική, ο Όθωνας Τσουνάκος, με το φωτογραφικό λεύκωμα *Αθήνα μου, εμείς εδώ θα μείνουμε, εδώ...* (Ηλιοτρόπιο, 2003), κάνει «μια απλή βόλτα στο πληθωρικό και ασούμπαλο “χωριό” μας, που κλήθηκε να επωμιστεί τον τρέχοντα εθνικό στόχο και τώρα βρίσκεται υπό τον έλεγχο ποικίλων ειδικών, που ανακάλυψαν ξαφνικά την ύπαρξή του και ανέλαβαν να του κάνουν ένα βιαστικό λίφτινγκ, με στόχο –λέει– να το αναβαθμίσουν».

Αθηναίοι

Η περιγραφή της πόλης μέσα από τα βιβλία δεν στέκεται μόνο στην ανάλυση των υλικών σωματών που την αποτελούν. Εάν η πόλη είναι ένας ζωντανός οργανισμός, αυτό το οφείλει στους κατοίκους της, οι οποίοι είναι πάντα πρωταγωνιστές στο χώρο και στο χρόνο. Οι κάτοικοι της Αθήνας, αυτοί που έφυγαν και αυτοί που σήμερα ζουν στην πόλη, συνιστούν αντικείμενο προς μελέτη για συγγραφείς και ερευνητές.

Με αναφορές στην κοινωνική δομή της Αθήνας του παρελθόντος, τα βιβλία *100 και... γραφικοί τύποι της*

παλιάς Αθήνας (Συλλογές, 1999), του Χαριλάου Πατέρα, και *Φυσιογνωμίες και λαϊκοί τύποι της παλιάς Αθήνας* (Βασδέκης, 2003), του Γ. Βελλιανίτη, σκιαγραφούν το κοινωνικό περιβάλλον παλιότερων εποχών. Αντίστοιχα, ο Γιάννης Καιροφύλας, στο βιβλίο του *Τα μεγάλα τζάκια της Αθήνας* (Φιλίππου, 2003), μελετά τις αλλαγές στην κοινωνική ζωή της Αθήνας από τα προ του Όθωνα χρόνια της Αντιβασιλείας, φτάνοντας μέχρι τη δεκαετία του 1960.

Με αναφορές στη δομή της σύγχρονης κοινωνίας, τα βιβλία *Το πορτραίτο μιας διαπολιτισμικής σχέσης. Κρυσταλλώσεις, ρήγματα, ανασκευές* (Πλέθρον, 1998), της Μαρίνας Πετρονώτη, *Οι Τσιγγάνοι στην πόλη. Μεγαλώνοντας στην Αγία Βαρβάρα* (Καστανιώτης, 1998), της Άννας Λυδάκη, και *Στη σκιά του Ιερού Βράχου. Τόπος και μνήμη στα Αναφιώτικα* (Ελληνικά Γράμματα, 2001), της Ρωξάνης Καντατζόγλου, επικεντρώνονται σε συγκεκριμένες ομάδες του πληθυσμού και στη σχέση τους με την πόλη.

Η Πετρονώτη, μέσα από μια ανθρωπολογική προσέγγιση, αναζητά τις διαδικασίες με τις οποίες οι Ερυθραίοι εντάσσονται στην αθηναϊκή κοινωνία με σκοπό να αναδείξει τις ιδιαίτερες στρατηγικές μέσω των οποίων μετασχηματίζουν την περιθωριακότητά τους σε αυτάρκεια και δεσμούς αμοιβαιότητας. Η Λυδάκη μελετά την παράδοση των Τσιγγάνων και τον τρόπο με τον οποίο αυτή ενσωματώνεται στην καθημερινή ζωή. Η Καντατζόγλου διερευνά την εξέλιξη στο χρόνο της σχέσης που αναπτύχθηκε ανάμεσα στην κοινότητα των μεταναστών που εγκαταστάθηκε στους πρόποδες της Ακρόπολης και το περιβάλλον υποδοχής της, καταλήγοντας στην αναγνώριση του χώρου ως κοινωνικού προϊόντος, που επενδύεται με πολλαπλές και διαφορετικές ση-

μασίες, οι οποίες και αποτελούν αντικείμενο διαρκούς διαπραγματεύσης.

Η Αθήνα των τεχνών

Οι σύγχρονοι καλλιτέχνες και δημιουργοί εμπνέονται σε μεγάλο βαθμό από την πόλη και συχνά επιδιώκουν να επηρεάσουν τη λειτουργία της είτε άμεσα, με υπαίθριες εικαστικές συνθέσεις, είτε έμμεσα, μεταδίδοντας στο κοινό με διάφορα μέσα τη δική τους αντίληψη για το χώρο. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι στις πρόσφατες εκδόσεις περιλαμβάνονται βιβλία που παρακολουθούν τη διαδρομή των τεχνών μέσα στην πόλη, αλλά και τη διαδρομή της πόλης μέσα από τις τέχνες.

Το βιβλίο της Ζέττας Αντωνοπούλου *Τα γλυπτά της Αθήνας. Υπαίθρια γλυπτική 1834-2004* (Ποταμός, 2003) συμβάλλει στη μελέτη της νεότερης ελληνικής τέχνης μέσα από τη μελέτη των έργων γλυπτικής που φιλοξενούνται στους υπαίθριους χώρους της Αθήνας.

Στο βιβλίο *Κινηματογραφημένες πόλεις. Η πόλη στον κινηματογράφο και τη λογοτεχνία* (Πατάκης, 2002), της Πανελλήνιας Ένωσης Κριτικών Κινηματογράφου, ο Χρήστος Βακαλόπουλος και η Χρυσάνθη Σωτηροπούλου γράφουν για την Αθήνα μέσα στον κινηματογράφο. Πιο συγκεκριμένα, ο Βακαλόπουλος στο κείμενο με τίτλο «Η Αθήνα στον κινηματογράφο: έτος μηδέν» επισημαίνει ότι στις δεκαετίες του '60 και του '70 αποφεύγεται συστηματικά η παρουσίαση της Αθήνας στις κινηματογραφικές ταινίες, ενώ η Σωτηροπούλου, στο κείμενο με τίτλο «Αθήνα, μια πόλη που αλλάζει», αντιμετωπίζει τον κινηματογράφο ως μία πηγή γνώριμίας του σύγχρονου ανθρώπου με την Αθήνα.

Μεγάλος αριθμός εκδόσεων πα-

ρουσιάζουν προσωπικές προσεγγίσεις της Αθήνας μέσα από το φωτογραφικό φακό, όπως τα λευκώματα *Αττική. Αγγελικό και μαύρο φως* (Ινδικτος, 1998), του Κώστα Ορδόλη, *Ο ίσκιος της Αθήνας - Shadows of Athens* (Ποταμός, 2002), του Μάνου Ελευθερίου, *Αθήνα 2001. Φωτογραφικές όψεις και απόψεις* (Μουσείο Μπενάκη, 2001), προϊόν συνεργασίας του Μουσείου Μπενάκη με το Φωτογραφικό Κύκλο, και *Αθήνα Panorama Athens* (Ζαρχζώνης, 2003), των Γιώργου και Γιάννη Ζαρχζώνη.

Λογοτεχνία της πόλης

Το 1988 η Λίζυ Τσιριμώκου, στο βιβλίο της *Λογοτεχνία της πόλης* (Λωτός, 1988), επισημαίνει σχετικά με τον όρο «λογοτεχνία της πόλης» ότι «η ιδιομορφία αυτής της τοπογραφικά προσδιορισμένης λογοτεχνίας έγκειται κυρίως στη θεματική εστίαση: όχημόνοτο πλαίσιο μέσα στο οποίο δραματίζονται οι περιπέτειες των πλασματικών ηρώων είναι αστικό (του άστεως), αλλά πολύ συχνά τα πρόσωπα υποχωρούν, μετατοπίζονται σε δεύτερο πλάνο ή και εκτοπίζονται εντελώς από την πρωταγωνιστική αδηφαγία της πόλης». Η «λογοτεχνία της πόλης» παρακολουθεί στενά τις εξελίξεις στην πόλη και αντλεί από εκεί τα θέματά της. Συναλλάσσεται με τον κοινωνικό χώρο και τον μεταγράφει σε «τέχνη». Γίνεται μάρτυρας των αλλαγών στην καθημερινή ζωή, στις συνήθειες, στις σχέσεις των ανθρώπων, αλλά και στη φυσιογνωμία και τη λειτουργία της πόλης.

Η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία

δεν έχει μείνει ανεπηρέαστη από τις αλλαγές στην πρωτεύουσα. Η συνθετικότητα και ο πλούτος των δομών της Αθήνας αποτελεί τροφή για τους λογοτέχνες, που μέσα από μυθιστορήματα και διηγήματα δίνουν τη δική τους εικόνα για την ελληνική μητρόπολη.²

Η Αθήνα, στο μυθιστόρημα της Ελιάνας Χουρμουζιάδου *Η ιδιαιτέρα* (Κέδρος, 1998), είναι μια εχθρική πόλη που επιτίθεται καθημερινά στους κατοίκους της, ενώ για την Έρση Σωτηροπούλου, στο μυθιστόρημα *Ζιγκ-ζαγκ τις νεραντζιές* (Κέδρος, 1999), η Αθήνα είναι κάτι το εντελώς περιθωριακό και αδιάφορο. Στο μυθιστόρημα του Γιώργου Γιατρομάνωλακη *Στην κοιλάδα των Αθηνών* (Κέδρος, 2000) η ανεξέλεγκτη πόλη οδηγεί σε καταστάσεις που ανήκουν στη σφαίρα του φαντασιακού.

Τα μυθιστορήματα του Θανάση Χειμωνά *Σπασμένα ελληνικά* (Κέδρος, 2000) και *Ανεξιχνίαστη ψυχή* (Πατάκης, 2003) διερευνούν τις προσωπικές επιδιώξεις, τα όνειρα και τα πάθη καθημερινών ανθρώπων της πόλης. Και στα δύο μυθιστορήματα το ενδιαφέρον του Χειμωνά επικεντρώνεται σε «ετερογενείς σχέσεις» –ο έρωτας του Μιχάλη για μια Ελληνοαλβανίδα και ο γάμος της νεαρής Μαρίας με ένα μεγαλοαστό γιατρό– και στο περιβάλλον που διαμορφώνεται γύρω από αυτές, παρουσιάζοντας όψεις της σύγχρονης Αθήνας που υπάρχουν ερήμην μας. Σε αντίστοιχο πνεύμα, ο Χρήστος Δεσύλλας, με το μυθιστόρημα *Ο Τάκης σταμάτησε στο Κολωνάκι* (Πατάκης, 2000), επισημαίνει εσωτερικές αντιθέσεις στην κοινωνία της Αθήνας, μέσα από την ιστορία ενός νέου από τις δυτικές συνοικίες που προσπαθεί να μπει στους υψηλούς αθηναϊκούς κύκλους.

Οι ιδιοτροπίες των Αθηναίων, τα ενδιαφέροντα επιμέρους ομάδων και το πολυεθνικό περιβάλλον διαμορ-

2. Σημαντική πηγή πληροφοριών πάνω στην πρόσφατη λογοτεχνία για την Αθήνα στάθηκαν τα άρθρα του Δημήτρη Φιλιππίδη «Η Αθήνα στην πρόσφατη βιβλιογραφία» (2/5/2003) και «Η περιθωριακή Αθήνα στην πρόσφατη βιβλιογραφία» (5/9/2003) από τη Βιβλιοθήκη της *Ελευθεροτυπίας*.

Λεωφ. Αθηνών 2004

φώνουν το γενικό πλαίσιο για το μυθιστόρημα του Άρη Σφακιανάκη *Μπέμπι στίγγκ* (Κέδρος, 2002), ενώ στο μυθιστόρημα *Έναν espresso παρακαλώ* (Ιωλκός, 2003), του Διονύση Βαλλιανάτου, ξετυλίγονται σε ένα μπαρ της Αθήνας τα προσωπικά συναισθήματα μιας σειράς ανθρώπων καθημερινών, του περιθωρίου, της διπλανής πόρτας, γνωστών και αγνώστων.

Η συλλογή διηγημάτων *Η βραδυπορία του Καλού* (Πατάκης, 2001), του Σωτήρη Δημητρίου, είναι μία

απαισιόδοξη ματιά της πραγματικότητας μέσα από τα μάτια των απογοητευμένων κατοίκων αυτής της πόλης. Στον ίδιο συγγραφέα ανήκει και η συλλογή διηγημάτων *Η φλέβα του λαϊμού* (Πατάκης, 1999), με πρωταγωνιστές μοναχικούς ανθρώπους της Αθήνας. Ο «λυσσαλέος παρατηρητής», όπως αποχαρακτηρίζεται ο Μισέλ Φάις, στο έργο του *Η πόλη στα γόνατα* (Πατάκης, 2002), με ελεύθερο μονόλογο και φωτογραφίες, παρουσιάζει την αθλιότητα της Αθήνας, «τα κόπρανα ενός ευτυχισμένου σκύ-

λου, τα ιμάτια ενός λιντσαρισμένου, το ουρλιαχτό ενός σεραφεΐμ των σκουπιδιών».

Σε ένα τοπίο το οποίο έχει μάλλον υποχωρήσει τις τελευταίες δεκαετίες από την ελληνική πεζογραφία, στο τοπίο των πολιτικών και των κοινωνικών ζυμώσεων, επιστρέφουν η Αμάντα Μιχαλοπούλου, ο Μένης Κουμανταρέας και ο Γεράσιμος Δενδρινός. Η Μιχαλοπούλου, στο μυθιστόρημα *Γιατί σκότωσα την καλύτερή μου φίλη* (Καστανιώτης, 2003), ταλαντευόμενη ανάμεσα στα

οράματα της δεκαετίας του '70 και στη σύγχρονη πραγματικότητα, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το παρόν είναι δίχως νόημα. Αντίστοιχα, ο Κουμανταρέας, με το έργο του *Δύο φορές Έλληνας* (Κέδρος, 2001), παρακολουθεί μέσα από συγκεκριμένα πρόσωπα τις αντιθέσεις και τις συγκρούσεις των μεταπολεμικών χρόνων, έχοντας διαρκώς στο φόντο την Αθήνα. Ο Δενδρινός, στις *Απέραντες συνοικίες* (Κέδρος, 2001), περιγράφει τη ζωή εφήβων στις δυτικές συνοικίες της Αθήνας και στο Θριάσιο Πεδίο στα μεταπολεμικά χρόνια, τη ζωή ανθρώπων «χαμένων μετά την προσφυγιά στην εσωτερική μετανάστευση».

Η συλλογή διηγημάτων *Αθήνα, διαδρομές και στάσεις* (Πατάκης, 1999), με προλόγους των Δημήτρη Φιλίππιδη, Νίκου Μπακουνάκη και Α. Σχινά και διηγήματα των Μάνου Κοντολέοντα, Γιάννη Κοντού, Γιώργου Μανιώτη, Γιάννη Ξανθούλη, Νίκου Παπανδρέου, Βαγγέλη Ραυτόπουλου, Γιώργου Σκαμπαρδώνη, Σώτης Τριανταφύλλου και Ευγενίας Φακίνου, δίνει μια πολύπλευρη εικόνα της σύγχρονης Αθήνας. Στις «διαδρομές» και τις «στάσεις» στην Αθήνα θα βρούμε «σιδηροδρομικούς σταθμούς, τους νέους ζητιάνους, τους μετανάστες, τους “παλαιούς” δρόμους του ιστορικού κέντρου, τους πορνοκινηματογράφους, τον ηλεκτρικό σιδηρόδρομο, τα καφενεία, το νέο χρώμα της πόλης, ένα παράδοξο και ταυτόχρονα εφιαλτικό ηλιόλουστο γκριζό, που εναλλάσσεται με το χρώμα της νύχτας». Μία άλλη συλλογή διηγημάτων, *Η Αθήνα τη νύχτα* (Περίπλους), βρίσκεται υπό έκδοση και περιλαμβάνει ιστορίες των Θωμά Σκάσση, Χρήστου Χρυσόπουλου, Νένης Ευθυμιάδη, Θεοφανώς Καλογιάννη, Χρήστου Χωμενίδη, Αλέξη Σταμάτη, Άρη Σφακιανάκη, Μανίνας Ζουμπουλάκη, Θεόδωρου Γρηγοριάδη

και Βασιλικής Κάππα «για την πολυσυζητημένη πρωτεύουσά μας».

Αθήνα: επίκαιρη όσο ποτέ

Η καθημερινή μεταμόρφωση της πρωτεύουσας είναι μια πραγματικότητα που ξαφνιάζει διαρκώς τους Αθηναίους. Ο σχεδόν ασυγκράτητος μετασχηματισμός αρκετών περιοχών, η διεθνοποίηση της εικόνας της Αθήνας, οι εσωτερικές αντιθέσεις, το παλιό και το καινούργιο, γίνονται τροφή για τον περιοδικό τύπο, ο οποίος προβάλλει την Αθήνα με αφιερώματα («Αθήνα, Μητρόπολις '04», *Elite by Nitro*, Δεκέμβριος 2003, και «Αφιέρωμα στην Αθήνα», *Highlights*, τ. 6, Σεπτέμβριος 2003). Η σκοπιά είναι κάθε φορά διαφορετική. Ωστόσο όλα οδηγούν στην άποψη ότι η Αθήνα αλλάζει. Με κομμένη την ανάσα οι κάτοικοι της πόλης γίνονται μάρτυρες μιας κοσμογονίας χωρίς προηγούμενο.

Η προετοιμασία για τους Ολυμπιακούς Αγώνες κυριαρχεί στη συζήτηση για την Αθήνα, άλλοτε πλαισιωμένη με ενθουσιασμό και άλλοτε με προβληματισμό για την επόμενη μέρα. Γυαλιστερά εξώφυλλα και λαμπερές φωτογραφίες προβάλλουν την πόλη που το καλοκαίρι του 2004 θα γίνει «το κέντρο του κόσμου». Ο πυρετός της προετοιμασίας των Ολυμπιακών Αγώνων, τα μεγάλα έργα υποδομής, η έντονη πολιτιστική δραστηριότητα, αλλά και οι εκτιμήσεις για την ανάδειξη της πρωτεύουσας σε διεθνές κέντρο επιχειρήσεων, δίνουν άφθονο υλικό για τα περιοδικά που κυκλοφορούν τα τελευταία χρόνια.

Ο προβληματισμός σχετικά με τη μεταολυμπιακή εποχή αναπτύσσεται κυρίως στο αφιέρωμα του περιοδικού *Αρχιτέκτονες* με θέμα «Αθήνα + 2004» (Μάιος-Ιούνιος 2003), στο οποίο μεταξύ άλλων εξετάζονται η

στρατηγική μετά τους Αγώνες και οι επιπτώσεις των ολυμπιακών έργων στην πόλη. Άλλου τύπου προβληματισμός αναπτύσσεται στο αφιέρωμα «Η Αθήνα» (Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2001) του λογοτεχνικού περιοδικού *Ηλέξη*, όπου οι αναμνήσεις των συγγραφέων από παλιότερες εποχές πλέκονται με τα συναισθήματα και φαντασιώσεις για τη σύγχρονη Αθήνα, με ύφος άλλοτε κυνικό για όσα συμβαίνουν σήμερα και άλλοτε νοσταλγικό για όσα έχουν προηγηθεί.

Απολογισμός

Η ιστορία της πόλης κυριαρχεί στο δημόσιο διάλογο για την Αθήνα όπως αυτός συμπυκνώνεται στις πρόσφατες εκδόσεις βιβλίων. Μεγαλύτερη μάλιστα έμφαση δίνεται στην Κλασική Εποχή και το 19ο αιώνα. Η κλασική Αθήνα είναι το αιώνιο σύμβολο του δυτικού πολιτισμού. Από την άλλη πλευρά, ο 19ος αιώνας σηματοδοτείται από επιλογές που θα καθορίσουν τη μετέπειτα πορεία της πόλης.

Σήμερα οι επιλογές αυτές αναθεωρούνται, καθώς η πρωτεύουσα συνταράσσεται από κοσμογονικές αλλαγές που την οδηγούν στη νέα εποχή της παγκοσμιοποίησης. Οι αλλαγές αυτές, αλλαγές στην κοινωνία, την οικονομία και τη φυσιογνωμία της Αθήνας, τροφοδοτούν με πλούσιο υλικό τους συγγραφείς, οι οποίοι είτε αποτυπώνουν με μανία τα σημάδια της πόλης που χάνεται, είτε υποδέχονται με παιάνες τη μητρόπολη που γεννιέται, είτε παρουσιάζουν τις αντιθέσεις που προκύπτουν μέσα από τις διαδικασίες μετασχηματισμού της πρωτεύουσας. Σε κάθε περίπτωση πάντως, οι μηχανισμοί των αλλαγών μένουν ανέπαφοι από τη συγγραφική πένα, η οποία αρκείται στην προσέγγιση της φαινομενικής έκφρασης των αλλαγών.